

Tiszajárás

V.

TARPA

Kósza eszem bugyraiban eddig úgy élt a kurucok egykori fővárosa, hogy ott Esze Tamás utódai még tán most is tábori körülmények között, sátorokban laknak, jól futó lovakat nyergelnek, s körülöttük kardok, dali pár pisztolyok. Rákóczi lobogója kitűzve a főtérre: Pro Patria et Libertate! — fölirattal.

Kuruc rezervátumot nem képzeltem, de valami jelét szeretném látni, hogy a 277 évvel ezelőtől esett Rákóczi-felkelés legfőbb fészkeben, a tíz évig tartó szabadságharc egyik éltető forrásvidékén, Tarpán járok.

Központjában annak a tájéknak, amely fölnyúlt Munkácsnak, eljárt Érsekújvárnak, lement Szegednek, főlzaladt Bécs aljáig.

Nekünk már csak a legendák és a dalok adnak össze szépségesen fénylő selyemfonalakból font kuruc korú törekeny emlékképeket? „Te vagy a legény, Tyukodi pajtás...”

Tarpa széles utcái emlékeznek. Úgy gondolom, a lőtartáshoz, ökörhajtáshoz, hadvonuláshoz lépték ki nagy öbleit, seregfogadó tágasságát. A zömök, szögletes torony nekem Esze Tamás két lábbal szétterpeszkedő, földön járó mivoltát idézi.

A házak, akár a szülőfalumban, újonnan pipiskednek, fölhajtvá az utóbbi másfél évtized lehetőségeiben csillapodó sok százados éhségtől. Hogy legyen fődél a fejük fölött! De ne akármicsodás, hanem de olyan, amilyen még nem volt! Sátortetejű, ikerablakos, redőnyös, kőborításos, betonlábú. Rácsos kapuzatú, a plafonig csempés fürdőszobájú.

Otthon, Dombiratoson mondják: a pénz és a kivagyiság meggörbíti a házat! Már-már a hamis önérzetet, ami abban kunkorodik vissza, nyelvöltögetően csúfolódva, hogyha egyik ember nyolcvansoros téglamagasságban rakatja új háza homlokzatát, akkor a szomszéd elbontja a tavalyelőttit, s két sorral fölemelteti. Másképp talán nem is bírna benne jóízűt aludni.

A mesék valóságában őrzött igazi szegényembség, mikor a hároméves szalonnabört hatszor is belefőzik a paszulylevesbe, már úgy tűnik, az évszázados múlté.

Az én falumban az új házakkal rakott utcát Keziticsókolom utcának nevezik, mivel abban agyonistenő mondani már nem is nagyon illik. S annyira finum-fánumosak, hogy a papucsot is szivaccsal talpalják, mert csattog, és artézi kutat fúratniak az udvarukba, hogy arra más ne járjon. Nem lehet őket megvetni érte. A rávalót nem nyerték, nem örökölték, nem lopták, tizenhat órát dolgoznak érte naponta.

Innét a főtérről nem látom, vajon Tarpának akad-e keziticsókolom utcája? Autó autó hátán. Békés falusi élet forró nyár eleji napon. Magam kurucfogásban járok. Hiszem, hogy itt élni kell valakiknek, akik gyűjtik, szedik az emlékeket, de annyira, hogy szavuk nyomán meglevenedik az idő. Bár az előző falvakban nem sok reménnyel biztattak. Mondták, hogy élnek itt még törzsökös kuruc ivadékok, de tudalmukkal rég elment az idő hajója. Malomból készült kicsi tájházuk teli van eredeti emléktárgyakkal, azok folyékonyan beszélnek az értőknek.

Benézek a kocsmába. Férfiemberek ülnek öblös korsók mellett. De itt még az is nagy megmozdulásnak számít, ha egyik ember lábával vakarja a másik lábát. Szórazottan, talán maga sem veszi észre. Kezd félni bennem valami, hogy nem nagyon

állnak velem szóba. Amoda Csekén megsúgták Bakó Ferenc baromorvos nevét. Hogy az gyűjtő ember. Igaz, az ősrégészet iránt érdeklődik, a mezolitikum rögeit őrli, de ismeri a falut.

Fuldokló nem kap úgy a szalmaszál után, ahogy loholok Bakó Ferenc állatorvos lakására. Nyikkanó kiskapujának zajára, látom az udvari épület ablakán át, leteszi kanalát, kiáll a konyhaajtóba.

Állatorvosi idomítottság. Bajban való ember éjjel-nappal környékezhetsi házát, s ha egy koszos malacot betegnek jelent, neki futnia kell. Rajtam messziről látja, hogy nem ilyen járatban vagyok. Ismeri népét, mivel Gulács, Tivadar pár év óta beletagosodott Tarpába. Így a környéket is.

Mondom, mi járatban vagyok, s ő olyan természetesen fogadja magyarázkodásomat, mintha előre jeleztem volna jöttömet.

— Nem vagyok tarpai, de itt szolgálok több mint tíz éve. Népi kollégiumból hozott kuruc romantikával érkeztem, s egy év múlva le kellett számoljak vele. Később a hiányérzet hajtott sorsuk, múltjuk megismerésére. Hogy hol is van bennük s meddig tart bennük a kuruc?

Tettem ezt nem csak a magam kedvére, hanem a fiaim gyönyörűségére.

Múltból hozott szokásaikat, indulataikat állattartásukból ismerem. Nem látványos. Az utolsó évekig kitarítottak az igénytelen, rideg tartású szürke gulya mellett. Az télen-nyáron kint lakott a mezőn. Vasárnaponként meglátogatták, beléjük nyomkodtak egy-két marék söt, aztán egy hétig feléjük sem gondoltak. Nem nyalatót raktak ki, mert a szomszéd marhája is élt volna vele. Kézzelel beléjük nyomkodták a söt, s mehettek.

Egy Rákóczi előtt készült kimutatás szerint évente 700 tinó, ökör volt a birto-kukban, miközben az egész falu mindössze két lóval dicsekedhetett. Gyakorlatiasság-ból ökörigával szívesebben szekereztek, mint lovassal. Nehéz talajú tájék ez, esős, vizes esztendőben csak az ökör tudta kimozdítani a terheket. Ettől volt olyan nagy becsületük. Szerették a borzderéseket, de azért tudtak a korral lépni, napjainkban nagy kedvvel foglalkoznak a lapájmarhákkal.

A juhokat utálják, talán mert tartanak a mételytől. A lótól meg félnek egy kicsit. Nem furcsa?

A kuruc hagyományú Gulács ma is első helyre teszi a lovat. Annyira szereti, a kútágasok gémeibe is belefaratgatja a lófejet. A tsz-ek már félvér vagy sodrott vér-vonalú lovakat tartanak, nyugodt, intelligens állatokat. Száguldó lovakat, arabsokat, török eredetű csilallikat, amiken a kuruc, ahogy olvashatjuk, 24 óra alatt húsz magyar mérföldet is megfutott (ez kitesz olyan 170 kilométert), mai ember a szemével sem lát.

A Tiszától kilúgosodott, máig savanyú földjeinken még létezik a külterjes állat-tartás. Csak hát a tarpai már nem megy el gulyásnak, pásztornak. Az nem rang. A cigányok pásztorolnak, és az is érdekes, hogy a puli nem fér össze velük. Ezért inkább kuvasszal veszik körül magukat. Kanásznak is csak a cigány áll el. Ahol azok is föl hagynak vele, ott megszűnik a csürhe. Marad az istálló tartás. Az idősebb generáció még műveli, mivel abból pénzeli városba röpült fiatal utódjait. Az iskolák végzős osztályai mind egy szálig elmennek más pályákra, más területekre. Fogy a falu. Alig vagyunk négyezren.

Tarpa élete úgy folyik, ahogy ezer más mai magyar falué. Nem történik benne semmi. A legnagyobb skandalum, ha a cigányokat döglopáson kapják. A cigány megkívánja, fölássza a dögtemetőt, mert ahogy mondja, megunja örökkön a friss húst rágni. Különben mostanában nincsenek nagy vészek, veszélyes hullások. Pestises, gümőkóros, lépfenés pusztulás nincs. Az állati pestis meg különben sem árt az embernek.

Az italozáshoz nagy lehetőségeket terem a környék. Szilvaszedéskor a gazdaságok harmadából kiadják a termést. Folyik a szesz. A tarpai hegy korszerű művelés alatt hozza a nemes szőlőt. Őnti a szeszt. Csak meg kell inni. Nem is utálják... Anyagiakban, úgy vélem, tizszer nagyobbat lépett a falu, mint szellemiekben. A ben-

nük levő kitűnő tulajdonságoknak szerintem csak egy töredékét viszik be a tsz-be. Otthon patikusi tisztaság, hízó marháiknak a körmét is kifaggyúzzák. A közösen nem. Nem faggyúznak a keltetésénél jobban.

A technika betörésével fölszabadult férfiakat elszívja Fehérgyarmat, Mátészalka, Tizzaszalka. Itthon marad az asszonyi nép, de utánuk is jár a háztáji, aminek termése még szükséges az állattartáshoz. Ezek a mindennapok.

Magam, mint mondom, érkezésem csalódott indulatával kezdtem kirándulgatni a falu múltjába. Foglalkozásomból, talán természetemből is adódik a közvetlenség. Nekem megszólalnak a különben nem nagyon bizalmaskodó lakosok. A zárkózottságot is régről hozhatták. Magam a legdrágább kincseiket orvoslom, s egy-egy meggyógyult jószág fölötti örömlükben megszólalnak. Legintimebb titkaikat is elsorolják, időnként alig győzőm hallgatni.

Tudom, a hivatalos kutatók nagy része lotyogásnak tartja, amit a nép esze ilyen messziségből őriz, beszél. Ám éppen mostanában nyomtatott cáfolatok is akadnak. A népront mozgolódásában pár éve megindult az intenzív hagyománygyűjtés. „Fordulj kedves lovam” című kötetük tanulságos olvasmányomul szolgál. Arra biztat, hogy két füllel figyeljem az emlékezőket. Történeti kútfőnek talán nem elsődleges, amit őriznek, ismételnék, továbbadnak, mivel az idő nagy garádicsán, ami a csillagos éjig fölnyúlik, tudatuk gyakran eltéved. Kossuth korát könnyen összecserélik Rákócziéval, Bethlent Báthoryval, az osztrákot a törökkel, de a mondandóban kucorgó ismeret mind igaz. Ez a könyv 154 falu emlékezetét foglalja magába. Teli van játékos tévedésekkel. Maga rákérdezett a lóra, de a tájkutatók is megfaggatták a lakoságot. Kérdésük úgy szólt: „Mit tud Rákóczi lováról?”

Legalább száz változatot előadnak. Fehér volt, Pávanak hívták, írják vagy húszan. Szürke volt, Hókának nevezték, leírták nyolcan. Sokak szerint a szürkét Rigónak hívták. Egy csoport hollófeketének tudja Rákóczi lovát, amelyik Pali névre hallgatott. De almásderesnek is írták néhányan, Petur nevének. Az emlékezők kavargásában volt Rákóczinak vasderes, pejszínű, meggypiros, tarka és sárga lova is. Az utóbbiról futás közben leesett, sose ült aztán többet sárga lóra.

Tarpa, s ebben nincs ellentmondás, bár nem minden tekintetben emelkedett anyagi létének szintjére, de emlékezni tud. Az említett könyvben ebből a faluból ötvenen megszólalnak. Általános iskolások és idős korúak. Magam pedig olvastam, hallottam, képzelem módjára beszélek, ha ez megfelel.

A falu neve a 13. századtól sokféle változatban íródik. Tudósok személynévből eredeztetik, de az itteniek úgy vélik, hogy törpe szavunk rejtezik benne. Tarpatorpe.

Az egykori falu kicsi szárazulat lehetett a Tisza szabad folyása, tápláló, védelmező vízkarjai között. Oklevelek ötszáz éven át emlegetik, miközben hol Munkács jobbágyközsége, hol az ecsedi vár tartozéka.

Terheitől, mivel eleven, dolgos, a maga akarata szerint élni kívánó nép lakta, úgy próbált menekülni, hogy részt vett Bocskai, Thököly küzdelmeiben. Rákóczi idejében már erős, szabadságot kóstolt nép, amely számtalan bukás után a méginkább nyakába zúdult adó, porció, tized, úrdolga terheitől akar Rákóczi zászlói alatt szabadulni.

Nehéz sorsuk sokoldalú élelmességet sajtolt ki belőlük. Úgy éltek, ahogy tudtak. Tarpa környékét szép lábaserdők övezték, amelyből egy a faluközösség tulajdonában zöldellt. Kenyérkeresetnek minősülő bognárkodás, zsindevyágás, hordókészítés virágzik itt egy évszázadon át. Hordóikat ismerik országszerte, böcsülik, igénylik. Időnként az osztrák kamara által kivetett adóikat is tízezer számra menő hordódongákkal róják le, amit maguk gyártotta szekereiken fuvaroznak a kívánt szepességi helységekbe.

A Tisza nagy buzgalommal ügycödött körülöttük. Hol hozott, hol vitt. Leleménnyel tutajozták, hajózták. Erdélyből sőt fuvaroztak a kincstári portusokba. De szálát, félterméket, követ, hadianyagot hurcolásztak nagy hozzáértéssel és bátorsággal folyójuk hátán. Kereskedőszellemüket a fejedelmek különböző vámmentességet je-

lentő szabadalomlevelekkel biztatták. Előkelő vásártartási joguk egy időben mezővárosi rangra emeli őket.

A Tisza közelsége, tanítása nem marad hiábavaló. A vizet sokféleképpen használják, s nemcsak országotat jelent a számukra, hanem ahol nagy kanyarulataiban szögeket hagy a folyó, ott gazdagon termő dzsungel gyümölcsösök virulnak, szilva, alma, körte és dió, amivel a tarpaiak élni tudnak. Nemcsak szedik a gyümölcsöt, de termelni is tudják. Úgy vélem, a mai nagy gyümölcsöskultúra ebből a termelési hagyományból táplálkozik.

Sok esztendő elment felettük, amikor gabonájukat az a víz vitte el, amelyik a gyümölcsöt hozta. Ilyenkor a búzából köteles adóikat aszalványokkal fizették. Ha a sorsuk kormányzása rájuk bízódik, boldogan megélnék. De a bőrüket lenyúzó mindenféle követelés a férfiakat a katonáskodás felé fordítja. Nem születtek ők mártírnak, hogy a hősi halál után epekedjenek, hiszen csak élni akartak. A katonáskodás sokféle tehertől való szabadulást jelentett annak a családnak is, amelyikből legalább egy fegyverforgató szolgált. Hanem a Rákóczit közvetlenül megelőző időszakban már a katona is munkanélkülivé züllik. A török még itt van az évszázada előzőlött haza földjén, bár ereje fogyatkozik, de a vele szembeni hadak is vékonyabbak. Az osztrák uralkodó figyelmét az örökösödési háború foglalkoztatja. Lipótnak a spanyol trónra fáj a szíve, de a franciák is szeretnének beleülni. Fenik a kardot egymás ellen. Az osztrák császár csak fél szemmel figyeli a szarvára fogyott hold vergődését Magyarországon, csak akkor szisszen föl, amikor a szultán utolsó erejével Bécs ellen vonul.

Sok minden olyan fordulatot vesz, hogy a szélnek eresztett katonanép, a szegénylegények hadai immár szabadon kószálnak szerte a hazában. Egy falu, egy ház nem ad biztos szállást nekik, betévéjük nincs, ha kell lopnak, rabolnak. Mivel katonai fegyelemben jártasak, megkeresik egymást a zöld várak erdei vitézei, ahogy a vármegyei jelentések csúfolják őket. S ha csak csúfolnák. De perzekútorok hajszoják, a váradi, eperjesi generálisok csapatai fogdossák, tömlöczik, vesszőzik őket.

S a telkeikhez kapaszkodó jobbágyok sorsa még mindig tud rosszabbodni. Maga Rákóczi írja a Vallomásokban: „A pogány zsarnok példáját utánozta a császári katonaságnak a pénz kiszarolásában követett eljárási módja, és ezt még bűnökkel tőzte! Akik fizetni nem tudtak, azoknak meggyalázták feleségeiket, és a tartozás lerovása érdekében saját férjeiket kényszerítették, hogy őket odaengedjék, s azoknak szeme láttára követték el...”

Esze Tamás házas, telkes jobbágy létére ott bujdosol a szegénylegények félharamia, félkuruc tömegei között. Tiszajárásban, sókereskedésben, fegyverforgatásban, vár ácsi munkákban jártas. A föllegvára se kong üresen, ahogy harcostársai aranyoskodva emlegették Esze okosságát. Írni, olvasni tudó, több nyelvet beszélő, okmány-másító ismereteit, szegényekkel tartó zenebonás elszántságát számon tartották, ezért bíztak benne. Neve Kiss Albertével, Pap Jánoséval a vármegyei jelentések révén eljut a bécsi udvarig. Mint hírhedt haramiavezért említett társaival együtt törbe csalják, de amikor éppen kísérnék a kassai generális elé, ahol nem vár rá más, mint a bitófa, talán nem véletlenül, kitör a hegyaljai fölkelés.

A regéci erdőkből alászálló szegénylegények déli tizenkét óraker a sátoraljaúj helyi vásárt vamoló császári katonaságot lekaszabolják, majd két ágra válva, csellel, létrával beveszik Tokaj és Patak várát. A helyőrség felkoncolása után diadalmasan kiáltják világgá: „Ütött immár a szabadulás órája.”

Hetekig nagy türelmetlenséggel hívják, várják Thökölyt, hiszen az ő nevével, az ő egykori katonáinak rutinjával tették eddigi sikeres foglalásaikat. De hát Thököly messzi, az osztrák közel.

Rákóczi, fiatal házas idejét töltve itt vadászgatott a balsai erdejében. Hanem a lázadás híre nagy sietséggel szaladt császár gyámattyjának, Lipótnak számot adni ártatlanságáról, miszerint neki a hegyaljai zendüléshez semmi köze. Minthogy nem is volt. Hanem Rákóczinak akkor már sok jó oka akadt az öngazolásra. Lipót sohasem bízott az erdélyi fejedelmek lázadó vérű unokájában, de a vagyonára is vágyott. Éppen ekkoriban akasztotta magára az Erdély fölötti impérium dekorációját is.

Rákóczi bűnei számát már az is szaporította, ha magyarországi várainak valamelyikében idejét múlatta ifjú feleségével. Pedig hites osztrák famíliából választott grófnő volt az, csak éppen Lipót engedélyét nem kérték ki a házassághoz. Nem is felejtették el neki. Szűkebb udvartartásában is császári besúgók mozogtak, akik hamis és valós hírekkel szolgáltak megbízóiknak.

Amikor a féltrejékoztatott főúr, Bercsényi és hozzá hasonló magyarok révén megismeri hazája valódi sorsát, benne a magáét, kiutat csak a francia királlyal való szövetségben látott. Aki harcban állt az osztrák uralkodóval a spanyol trón örökösödése miatt. Ez természetes szövetségesnek mutatkozott a magyarok szabadságküzdelmében.

Megbízhatónak vélt francia származású tisztet meneszt leveleivel a francia királyhoz. De a tiszt sok tízezer aranyért, birtokért, bárói rangért az osztrákoknak juttatja el Rákóczi levelét, s ennek birtokában a sárvári kastélyában éjnek évadján, remegő feleségének szeme láttára veszik őrizetbe.

Kalandok sokaságán, s éppen a bécsújhelyi osztrák várparancsnok életet áldozó bátorsága, felesége buzgalma révén szökhet ki börtönéből. Lengyelországban mint hadmérnök és szerzetes, áruhákban bújkálva jut el a Munkáctól három napi járóföldre levő Ljubomirszki grófnő birtokára. Ott sincs valami nagy biztonságban, az osztrákok a nyomában vannak.

Erősek, különösen azután, hogy Savoyai Jenő generális oly híresen kiporolta Zentánál a törököt. A karlócai béke sok erejét fölszabadította az osztrák ármádiának. Eljött az idő, amikor az örökös tűzfészket jelentő zenebonás magyarokra is sort lehet keríteni. Megtisztítani országunkat az adózást akadályozó tényezőktől, megbízhatatlanoktól.

A tisztítás szörnyű megtorlást jelentett. Igaz, a szegénylegények sem bánhattak kesztyűs kézzel a várban talált katonasággal. Ledobálták a várfalokról vagy kedvükre valóan, karddal kaszabolták halálra őket. Működtették a pataki vár hírhedt kaszakútját, amely napokig őrlötte az eleven embereket, s vérük piros habjával szaladt a Bodrog a Tiszába, üzenetet közvetítve a lentieknek, hogy odafönt olyan történt, amihez segítség kellene! Segítség nem jött.

Beszéltem olyan bácsikával, Hanyi Istvánnak hívták, akinek halász ősei a tápéi Csupor nemzetség jobbágyaiként kerültek Tokajba. Ők ismertették meg az itteniekkel a gyalmos halászatot, meg azt a gyakorlati bölcsességet: ha nem vetsz, nem aratsz! Azahogy nemcsak halásztak, de ivadékot neveltek, évente vetették a Tiszába.

Suttogva mesélte, ahogy ősei hagyományozták rá, hogy amikor ismét az osztrák ármádia kezére került a két vár, hát legkisebb fizetségül a kerékbetörés, lefejelés, nyársba húzás járta.

Egy száraz, öreg kurucot úgy találtak karóba rántani, hogy nem halt meg. A falakon szaladó friss szelektől fölocsúdott. Az őrzésükre rendelt katonák pipálgattak alattuk. Az öreg kuruc leszólt a hozzá legközelebb levőhöz: — Add föl fiam a pipádat a számba!

Nagy közömbösség lakott a mord katonák szívében, a megszólított mégis létrára hágott, s a nyársas kuruc foga közé akasztotta füstölgő pipáját. Aztán egykedvűen üldögélt, mintha aszalt szilvát őrizne. Egyszer aztán kiesett az öreg szájából a pipa. Az őr sajnálta, hogy a kövön eltört a cserépből való.